

درآمد

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

الحمد لله رب العالمين و الصلاة و السلام على سيدنا محمد و آله الطاهرين
ای جود تو سرمایه جود همه کس
وی ظل وجود تو، نمود همه کس
گر فیض تو یک لمحہ به عالم نرسد
معلوم شود بود و نبود همه کس!
(حکیم سبزواری)

کتاب کلام اسلامی که هم‌اینک در محضر شماسست، به منظور متن درسی کلام اسلامی (۱) به ارزش ۲ واحد برای دانشجویان مقطع کارشناسی رشته‌های الهیات (علوم قرآن و حدیث، فقه و حقوق اسلامی، فلسفه و حکمت اسلامی، ادیان و عرفان، تاریخ و تمدن ملل اسلامی، کلام و ...) تألیف شده و برای دیگر مؤسسات آموزشی و سایر علاقه‌مندان نیز قابل استفاده است.

تلاش وافر نگارنده که خود از سالها قبل تدریس این درس را در دانشگاهها به عهده دارد، بر آن بوده که کتابی با ویژگیهای درسی و ملاکهای آموزشی متناسب با سطح دانشجویان عزیز تألیف نماید و اینک خدا را بر این توفیق سپاسگزار است.
برخی ویژگیهای این کتاب عبارت‌اند از:

۱. آوردن متن عربی تجرید الاعتقاد با ترجمه آن در آغاز هر درس به دلیل ضرورت آشنایی دانشجویان عزیز با میراث علمی گذشتگان و نیز با متن عربی یک کتاب کلامی.

۲. ارائه مباحث کتاب مطابق نظم و ترتیب تجرید الاعتقاد مشتمل بر سه موضوع «اثبات ذات الهی»، «صفات الهی» و «افعال الهی» به منظور پوشش دادن کلیه سرفصلهای مصوب کلام اسلامی (۱) در رشته‌های مختلف، علی‌رغم برخی تفاوت‌های آنها.
۳. طرح مهم‌ترین دیدگاه‌های کلامی با تأکید بر مبانی و دلایل عقلی و نقلی به‌ویژه در مسائل اختلافی با استناد به منابع معتبر هر یک از مذاهب کلامی به منظور آشنایی دانشجویان با مبانی اندیشه‌ها و نیز تحصیل توانایی نسبی در استنباط مسائلی که مبتنی بر آن مبانی است.
۴. ارائه مجموعه مباحث کتاب در قالب ۱۵ درس متناسب با یک نیم‌سال تحصیلی و رعایت تناسب حجم هر درس با یک جلسه آموزشی به منظور مشخص شدن محدوده مطالب در هر جلسه درسی و تسهیل فرایند یادگیری طی نیم‌سال تحصیلی.
۵. طرح پرسشهای مشخص در آغاز و در صفحه عنوان هر درس به منظور تبیین اهداف آموزشی درس و جلب توجه و برانگیختگی ذهنی دانشجویان در پیگیری پاسخها و نیز آشنایی آنها با پژوهشهای پرسش‌محور در مباحث علمی.
۶. بیان دلایل و براهین کلامی در قالب قیاسهای منطقی به دلیل آشنایی دانشجویان با استفاده کاربردی منطق در علم کلام و کسب مهارت نسبی در تقریر دلایل کلامی در قالب قیاسهای منطقی.
۷. ارائه چکیده هر درس در پایان همان درس به منظور یادآوری موجز مباحث اصلی درس و مرور آنها جهت تقویت روند یادگیری.
۸. طرح پرسشهایی در آخر هر درس به منظور ارزیابی دانشجویان از میزان فراگیری خود و نیز کسب توانایی در ایراد مطلب با بیان و قلم خود آنها بدون حفظ کردن صرف.
۹. معرفی منابع و کتابهای مختلف درباره برخی مباحث درسها به منظور مطالعه و افزایش آگاهی دانشجویان پیرامون آن موضوعات.

۱۰. پیشنهاد موضوعات جدید برای مطالعه و تحقیق بیشتر در پایان هر درس به منظور آگاهی بیشتر خوانندگان و دانشجویان از گستره بحث و ایجاد انگیزه و روحیه علمی در ایشان و کسب مهارت نسبی در مطالعات و تحقیقات کتابخانه‌ای مشتمل بر جستجو در منابع، فیش‌برداری، تنظیم یافته‌ها و در نهایت مقاله‌نویسی و ارائه آن به استادان محترم.

این ویژگیها و برخی ویژگیهای دیگر از قبیل سلیس و روان بودن متن در عین دقیق و علمی بودن آن و ارائه توضیحات و یادآوریهای لازم در پی‌نوشتها و ... این کتاب را برخوردار از ملاکهای یک کتاب آموزشی نموده است. در اینجا لازم است به دو مطلب اشاره شود:

نخست اینکه در تعلیم و تربیت دینی و درک دقایق و ظرایف علوم الهی حضور استاد و راهنمای دانا و فاضل یک اصل است و بی‌تردید حضور استادان در کلاس و مواجهه چهره به چهره آنان با جوانان عزیز دانشجو و ارائه درس با نَفَسهای گرم ایشان و مشارکت دادن دانشجویان در فرایند آموزشی و ... تأثیرات مهمی در یادگیری بیشتر و باورپذیری عمیق‌تر و حتی ابتهاج افزون‌تر مخاطبان خواهد داشت. با این همه چنانچه بنا به برخی ضرورتها مانند برخی مؤسسات آموزشی از راه دور و ... امکان دسترسی به استاد کمتر باشد می‌توان با مطالعه دقیق و مکرر استفاده قابل قبولی را از کتاب نمود.

دوم اینکه از خوانندگان و دانشجویان عزیز انتظار می‌رود در هر درس ابتدا به پرسشهای صفحه عنوان در آغاز درس توجه کنند و سپس متن عربی تجزیه و *الاعتقاد*، ترجمه آن و متن درس را فراگیرند به گونه‌ای که در پایان هر درس قادر به خواندن صحیح و روان متن عربی، ترجمه آن، ارائه بحث مختصر درباره هر یک از عناوین اصلی درس، پاسخ‌گویی به پرسشهای خودارزیابی و معرفی برخی منابع درباره موضوع کلامی مورد بحث باشند؛ در این صورت است که دانشجوی محترم به اهداف آموزشی درس نائل شده است. این نکته نیز روشن است که استادان محترم می‌توانند مطالعه برخی قسمتها را به دانشجویان عزیز واگذار کنند و بنابر سرفصلهای

رشته‌های مختلف به برخی مباحث، کمتر و یا بیشتر پردازند.
در خاتمه بر پیامبر اسلام (ص) و خاندان مطهرش و امام راحل و شهیدان
اسلام درود می‌فرستم و از همه عزیزانی که در فرایند نگارش تا چاپ و نشر این
کتاب بذل همکاری کرده‌اند، صمیمانه تقدیر و تشکر می‌کنم.

انه ولیّ النعم
دکتر امیر شیرزاد

چکیده

علم کلام اسلامی، دانشی است که درباره آنچه از نظر اسلام باید به آنها معتقد بود بحث می‌کند. روشن است که بحث و بررسی درباره عقاید اسلامی دامنه وسیعی دارد و شامل تشخیص اعتقادات اسلامی در متون دینی، توضیح و اثبات آنها، پاسخ به اشکالات وارد بر آنها، شناخت عقاید انحرافی و بدعت‌های اعتقادی و برطرف ساختن آنها و ... می‌گردد.

در میان مسلمانان، گروهی که به اهل حدیث معروف‌اند بر این عقیده‌اند که بحث و بررسی عقلی در موضوعات اعتقادی نارواست و از این رو با علم کلام مخالفت کرده‌اند. در مقابل اینان، اهل کلام بر آن‌اند که بحث و بررسی درباره عقاید دینی جایز و ضروری است. دعوت قرآن به تفکر و تعقل، طرح عقاید دینی به نحو استدلالی در متون دینی، مناظرات پیشوایان دین با دانشمندان ادیان و فرقه‌های مختلف، پاسخ‌گویی به شبهات و اشکالات مخالفین و ... از جمله دلایل اهل کلام است.

اهل کلام خود به گروه‌های متعددی تقسیم شدند. مهم‌ترین مذاهب کلامی در جهان اسلام عبارت‌اند از: کلام اشاعره، معتزله (هر دو از اهل سنت) و شیعه. در کلام شیعه، توحید، عدل، نبوت، امامت و معاد پنج اصل اعتقادی معرفی شده است. از این پنج اصل، سه اصل توحید، نبوت و معاد در میان همه مسلمانان مشترک است و دو اصل عدل و امامت معرف مکتب تشیع است.

بخش نخست مباحث کلامی ناظر به مباحث خداشناسی است. از جمله مهم‌ترین مباحث این بخش «اثبات خدا»، «صفات خدا» و «افعال الهی» است. قسمت اول یعنی اثبات خدا از راه‌های گوناگون صورت می‌پذیرد:

راه فطرت، راه مطالعه در طبیعت و راه استدلالهای عقلی. مهم‌ترین راه عقلی، برهان وجوب و امکان است. این برهان ابتکار فلسفی ابن‌سینا است و پس از او نیز به‌وسیله دانشمندان اسلامی مرحله به مرحله کامل‌تر شده است.

قسمت دوم، بحث صفات الهی است. صفات الهی ابتدائاً به دو دسته «ثبوتی» و «سلبی» تقسیم می‌شود. مهم‌ترین صفات ثبوتی از نظر متکلمین، هفت صفت قدرت، علم، حیات، اراده، سمع، بصر و کلام است. تبیین و تعریف هر یک از این صفات، ارائه استدلالهای عقلی و نقلی برای اثبات آنها، طرح پرسشها و پاسخها درباره هر یک از این صفات از جمله مهم‌ترین عناوین مباحث درباره صفات الهی است که از نظر هر یک از مذاهب کلامی اشاعره، معتزله، و شیعه مورد بحث واقع شده است. در کنار این صفات، صفات ثبوتی دیگری مانند جود، حق، خیر، حکمت و ... نیز مورد بحث قرار گرفته است.

و اما صفات سلبی خداوند عبارت‌اند از: نفی شریک، نفی مثل، نفی ترکیب، نفی ضد، نفی حلول، نفی اتحاد، نفی جهت، نفی حاجت، نفی الم و لذت حسی، نفی صفات زائد بر ذات، نفی رؤیت و ... . نفی شریک که همان اثبات توحید است، اولین اصل از اصول دین به شمار می‌آید. توحید دارای دو قسم نظری و عملی است. توحید نظری مشتمل بر توحید ذاتی، صفاتی و افعالی است و توحید عملی مشتمل بر توحید در عبادت و توحید در استعانت و ... است. تبیین و تعریف هر یک از صفات سلبی مذکور، دلایل عقلی و نقلی آنها، طرح آراء کلامی گوناگون اشاعره، معتزله و شیعه پیرامون هر یک از صفات و بررسی تطبیقی آنها از جمله مباحث مطرح در این کتاب است.

قسمت سوم، بحث افعال الهی است که متضمن بحث عدل خداوند است. متکلمین اسلامی درباره ملاک افعال الهی اختلاف نظر دارند. برخی افعال الهی را فاقد ملاک می‌دانند و برخی دیگر حُسن و قبح ذاتی و عقلی را ملاک افعال الهی دانسته‌اند. این اختلاف نظر که اختلافی مبنایی است در همه ابواب مباحث افعال الهی تأثیر گذاشته و مجموعه‌ای از آراء مختلف را فراهم آورده است. از جمله مهم‌ترین

ابواب مباحث افعال الهی مباحث عدل الهی، هدف‌داری الهی، مسئله جبر و اختیار، قضا و قدر، توحید افعالی، تکلیف، لطف، آلام و اعواض است. همه این عناوین با توجه به آراء مختلف کلامی و دلایل هر یک از آنها همراه نقد و بررسی و ارائه نظریه برتر در این کتاب مورد بحث واقع شده است.

یادآوری این نکته لازم است که این کتاب مجموعه مباحث فوق را با رعایت ملاکهای آموزشی طی ۱۵ درس متناسب با یک نیم‌سال تحصیلی ارائه کرده است. نیز سیر مباحث این کتاب مبتنی بر کتاب *تجريد الاعتقاد* اثر گرانسنگ‌خواجه نصیرالدین طوسی است که همچنان از مهم‌ترین متون درسی کلامی به شمار می‌آید. در آغاز هر درس نیز گزیده‌ای از متن عربی *تجريد الاعتقاد* (با ترجمه) برای آشنایی دانشجویان عزیز با میراث علمی گذشتگان ذکر شده است.

دکتر امیر شیرزاد

